

Mirshod Siddiqov

O‘zbekiston Fanlar akademiyasi

Tarix instituti tayanch doktoranti.

misha.smb.97@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14499208>

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA BOLALARGA KO‘RSATILGAN IJTIMOIIY HIMOYA MASALALARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada urush yillarida bolalarga ko‘rsatilgan ijtimoiy himoya, ularning oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlash, ko‘chirib keltirilgan bolalarni joylashtirish hamda ularni moddiy jihatdan ta‘minlash yuzasidan amalga oshirilgan ishlar bilan bir qatorda yuzaga kelgan xato va kamchiliklar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Evakuatsiya, bolalar, bog‘cha va yasli, oziq-ovqat, Temurchilar harakati.

KIRISH. Ikkinchi jahon urushida respublika oldida vujudga ijtimoiy muammolardan biri bolalar ehtiyojlarini ta‘minlash masalasi edi. Azaldan o‘zbek xalqi bolalarga katta e‘tibor va g‘amxo‘rlik, mehribonchilik ko‘rsatib kelingan. Shuningdek, respublikada davlat idoralari, jamoat tashkilotlari yetim-yesir bolalarni joylashtirish hamda ularni moddiy jihatdan ta‘minlash yuzasidan muhim ishlar olib borilgan. *Birinchi*dan, respublikada bolalar uchun bog‘cha va yaslalar ochib berish, *ikkinchi*dan, bolalarni yozgi ta‘tilari vaqtida lagerlarga yuborish, *uchinchi*dan, bosib olingan hududlardan ko‘chirib keltirilgan bolalarni kutib olish holatlarida namoyon bo‘lgan.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Maqola qiyosiy tahlil, ketma-ketlik, xolislik tamoyillari asosida yoritilgan bo‘lib, unda urush yillarida bolalarga ko‘rsatilgan ijtimoiy himoya, ularning oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlash, ko‘chirib keltirilgan bolalarni joylashtirish masalalari tahlil qilingan. Urush davri matbuot sahifalarida (*“Qizil O‘zbekiston”, “Buxoro haqiqati”, “Xorazm haqiqati”*) nashr etilgan ko‘plab maqolalar, jumladan, Aleksandr Xivilya, Nikita Bogoslavskiy [2], S.Yo‘ldosheva [22], V.Vohidov [19] hamda Musharraf Baratovalarning [11] ma‘lumotlaridan foydalanildi hamda qiyosiy tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama. Urush yillarida bolalarni bog‘cha va yaslalarga tortish katta ahamiyat kasb etgan. Shu sababdan ham bolalar bog‘chalari soni yildan yilga oshib bordi. Buning bir nechta sabablarini keltirish mumkin. *Birinchi*dan, ayollarning ishlab chiqarishga yanada ko‘proq tortilishi bolalar bog‘chalarining kengaytirish zaruriyatini tug‘dirdi. Urushning o‘gir yillarida zavod va fabrikalarda hamda qishloq xo‘jalida ayollarni kolxoz dalalarida ishlashlari uchun sharoit yaratilgan. Ayollarni dala ishlariga va ayniqsa, paxta terimiga jalb etish maqsadida ko‘plab hududlarda ko‘chma yaslalar qurilgan. Jumladan, G‘ijduvon tuman Stalin nomli kolxozda bolalar paxta terayotgan onalarga xalaqit bermasligi uchun kolxoz yaslasida yonida 6 ta ko‘chma yasla uyushtirilgan.[11] Shuningdek, dala ishlarining ko‘payishi munosabati bilan, Frunze rayon (Farg‘ona viloyat) kolxozlarida 65 yasla va bolalar bog‘chasi tashkil etilgan.[19] Umuman olganda urush davrida O‘zbekistonda shahar yaslalarida o‘rinlar 22 foiz, qishloq yaslalarida o‘rinlar esa 33 foiz ko‘paytirilgan.[23; 41] Bu raqamlar bolalari yosh bo‘lishiga qaramay ko‘plab ayollarning jamoat ishlariga safarbar etilganligini dalillaydi.

*Ikkinchi*dan, boshqa hududlardan ko‘chirilib keltirilgan bolalar hisobiga ham bolalar bog‘chalari soni ko‘payib borganligini ko‘rish mumkin. 1941-yil boshlarida Buxoro viloyatida 8 ta bolalar uyi bo‘lgan bo‘lsa, urush oxirida kelib 27 taga, ularda tarbiyalanuvchilar soni esa 850 dan 2938 taga yetgan. Samarqand viloyatida esa 40 taga, undagi tarbiyalanuvchilar soni o‘n mingdan oshgan. Surxondaryo viloyatida

bolalar uylari 2 tadan 12 taga, Qashqadaryo viloyatida esa 22 taga yetib, bolalar soni 1360 kishini tashkil etgan.[18; 33] Yuqorida qayd qilib o‘tilgan viloyatlarda urushning oxirgi yillariga borib bolalar uylari soni yuzdan oshgan.

Bolalar muassasalari tarmog‘i 1943-yilda o‘tgan yilga nisbatan sezilarli darajada oshganligini arxiv hujjatlari ham tasdiqlaydi. Jumladan, Toshkent viloyatida 1942-yilda idoraviy bog‘chalar soni 120 ta bo‘lgan. Bolalar soni 6918 ta bo‘lib, shundan 4022 nafari frontdagi askarlarning farzandlari bo‘lgan.[28; 43] Front doirasidan ko‘chirib keltirilgan va onasi sanoat korxonalarida ishlaydigan bolalarga to‘la-to‘kis xizmat ko‘rsatish uchun ham bolalar muassasalarining soni ko‘payib borganligini ko‘rish mumkin.

Urush arafasida respublikada bolalar uylarining soni 106 taga, ularda tarbiyalanuvchilar soni 12 ming bolani tashkil etgan bo‘lsa, 1945-yilga kelib bolalar uylarining soni 236 taga, ularda tarbiyalanuvchilar soni esa 30 ming bolani tashkil etgan. Bolalar uylari va tarbiyalanuvchilar sonining o‘sib borishini quyidagi jadvalga ko‘rish mumkin.[18; 35]

1-jadval

(Ming kishi hisobida)

Yillar	Bolalar uylarining soni	Bolalar soni (ming kishi hisobida)
1940	106	12
1941	162	21,7
1942	166	22,3
1943	267	29,6
1944	222	26,2
1945	236	30,000

Jadvalga e‘tibor qaratilsa, urushning oxirgi yillarida O‘zbekistonda 236 ta bolalar uylari borligi ko‘rsatilgan. Biroq S.Yo‘ldosheva 1945-yilda e‘lon qilgan o‘zining “Ona va bolalarga g‘amxo‘rlikni yanada kuchaytiraylik” nomli maqolasida urush yillarida

O‘zbekistonda 263 ta bolalar uyi bo‘lib, bularda 35 ming 931 bola tarbiyalanganligi, ular asosan urushda halok bo‘lgan frontchilarning bolalari bo‘lganligi hamda respublika hukumati bu bolalarni tarbiyalash uchun 1945-yilda 117 mln so‘mdan ortiq pul ajratganligi haqida ma‘lumot bergan.[22] 2000-yilda nashr etilgan “O‘zbekistonning yangi tarixi” kitobida ham 1945-yil holati bo‘yicha O‘zbekiston SSRda va Qoraqalpog‘istonda 268 ta bolalar uyi mavjud ekanligi, ulardagi tarbiyalanuvchilar soni 31300 bolani tashkil etganligi yozilgan.[26; 456] Biroq shu narsa aniqki, urushning oxirgi yillarida respublikada bolalar uylari soni kamayib borgan. Buni yuqoridagi jadval misolida ko‘rish mumkin. Bunga sabab esa dushmandan ozod qilingan viloyat va shaharlardan ko‘chirib keltirilgan bolalar uylarining katta qismi keltirilgan joylariga qaytib ketganligi bilan izohlash mumkin.

Avvalo, urush yillarida harbiy xizmatchilarning va urush nogironlarining farzandlari birinchi navbatda bog‘chalarga qabul qilinib, ularga turli xil imtiyozlar berilgan. Bolasi ko‘p onalar uchun bolalarini yasla va bog‘chalarda joylashtirishda ham yengiliklar berilgan. Armiyaga safarbar qilingan kishining oilasi SSSR Oliy Soveti Prezidiumining 1941-yil 26-iyunda qabul qilingan “Oddiy askarlar va kichik boshliqlar jamoasidagi harbiy xizmatchilarning oilalariga urush vaqtida yordam puli tayinlash va to‘lash tartibi to‘g‘risida”gi farmonga asosan yordam puli oladigan bo‘lsa va safarbar qilingan kishining xotini mehnatga qobiliyatsiz yoki vaqtincha qobiliyatsizligi uchun ishlamas, bolalarini bog‘chaga asraganlik uchun pul to‘lashdan ozod qilingan.[24; 759] Agar bolaning ota-onasi mehnat bilan band bo‘lsa, bolalar yaslalarida va bola bog‘chalarida tarbiyalangani uchun to‘lanadigan haqning 50 % miqdorida pul to‘laganlar.[16] Mazkur yengiliklarga ega bo‘lish uchun ota-onalar oladigan ish haqining miqdori to‘g‘risida ishlab turgan joydan hamda bolalarning soni haqida uy boshqaruvchisi yoki qishloq sovetining ijroiya komitetidan ma‘lumotnoma topshirganlar.

Shuningdek, bolalar muassasalaridagi bolalarni urush davom etayotgan bir vaqtda ularni oziq-ovqat, kiyim-kechak bilan ta‘minlash asosiy masalaga aylangan.

Respublikada urushning dastlabki bir yili ichida jamoatchilik yo‘li bilan 2 mln so‘m pul, 27 tonna quruq meva, 82 ming dona bolalar kiyimi, urushning ikkinchi yilida (1942-1943-yillar) 3,5 mln so‘m pul, ko‘plab oziq-ovqat, kiyim-kechak va boshqa narsalar to‘plab, bolalar muassasalariga berilgan.[18; 50] Bundan tashqari, oziq-ovqat tanqisligi vujudga kelmasligi uchun bolalar uyidagi go‘daklarni qo‘shimcha qishloq xo‘jalik mahsulotlari bilan ta‘minlash maqsadida ularga ekin yerlari ajratib berilgan. Bu yerlarda turli xil sabzavot va poliz ekinlari ekilib, yetishtirilgan mahsulotlar esa bolalarning oziq-ovqatiga sarflangan. Qilingan bu tadbir urushning og‘ir davrlarida biroz bo‘lsada oziq-ovqat yetishmovchiligini oldinini olishga xizmat qilgan.

Bu qarorlar bolalar uylarida tarbiyalanuvchilar ahvolini yaxshilashga qaratilgan edi. O‘zbekiston SSR Xalq Komissarlari Kengashining 1942-yil 3-fevraldagi “Bolalar uylarini markazlashtirilgan tartibda ta‘minlashni joriy etish” qarorida har bir bolaga kuniga quyidagi miqdorda oziq-ovqat mahsulotlari ajratish ko‘rsatib o‘tilgan.[13; 116]

2-jadval

Mahsulot turi	Miqdori
Non, makaron va yormadan tayyorlangan ovqat	400 gr
Don va makaron mahsulotlari	70 gr
Baliq	56 gr
Yog‘	32 gr
Qandolat mahsulotlari	20 gr
Shakar	15 gr

Biroq ba‘zi hududlarda o‘z mansabini suiste‘mol qilgan holda bolalar uchun berilgan oziq-ovqat mahsulotlarini talon-taroj qilish holatlari yuz berganligini ko‘rish mumkin. Masalan, 1943-yil 26-martda Kogon shahridagi 2-son bolalar bog‘chasida har bir bolaga taqsimotga ko‘ra 200 gramm non o‘rniga bu ko‘rsatgich atigi 20 grammni tashkil etgan.[14; 66] O‘tkazilgan tekshiruvlar natijasida bog‘cha mudirasi Koydan va boshqa mas‘ul xodimlar bolalar uchun ajratilgan oziq-ovqat mahsulotlarini o‘zlashtirib olganligi aniqlanib, ularga nisbatan chora ko‘rilgan.

1943-yilning dekabr oyida O‘zbekiston SSR XKS tomonidan “Bolalar uylari ta’minotini yanada yaxshilash haqida” qo‘shimcha qaror qabul qilindi. Qarorda barcha tegishli tashkilotlarga 1943-yilning dekabr oyigacha yordamchi xo‘jaliklari bo‘lmagan uylarga ular turgan joydan 5 km dan uzoq bo‘lmagan hududdan yer uchastkasi ajratish, har bir bolalar uyiga kamida 2 gektardan kuzgi don ekib berish ishida MTS va kolxozchilar orqali yordam berish topshirilgan.[18; 53] Oziq-ovqat tanqisligi bo‘lgan bir davrda amalga oshirilgan bu kabi chora-tadbirlar bolalar uylarini zarur mahsulotlar bilan ta’minlashga zamin yaratgan.

Qish mavsumida bolalar uylarini yoqilg‘i bilan ta’minlashda ham e’tibor berilgan. 1943-yil Toshkent qishloq rayonlarining kolxozchilari 700 ga yaqin aravaga g‘o‘zapoyalar va o‘tinlar ortib keldilar. Orjonikidze rayonining kolxozchilari keltirgan o‘tinlardan 52 aravasini viloyat bolalar uyiga va 25 aravasini 25-bolalar uyiga, Yangiyo‘l tuman kolxozchilari keltirgan o‘tinlardan 32 aravasini 1-bolalar uyiga berilgan.[17] Zarur yoqilg‘i mahsulotlari bilan bir qatorda, bolalarga kiyim-kechak olib berishda ham fondlar tuzilib, mablag‘lar bolalar uyiga yo‘naltirilgan. Xalq orasidan ham har bir kishi o‘zining imkoniyatiga qarab ixtiyoriy ravishda naqd pullar, turli xil mahsulotlar, kiyim-kechaklar va boshqa shu kabi zarur narsalar bilan o‘zining munosib hissasini qo‘shganlar. Jumladan, kino artisti Aleksandr Xvilya, kompozitor Nikita Bogoslavskiylar 1944-yilda bir oy mobaynida Farg‘ona va Samarqand hududlarida aylanib chiqib 18 ta ijodiy kecha o‘tkazishgan. Bu kechalardan tushgan 112653 so‘m mablag‘ni harbiy xizmatchilarning bolalariga yordam sifatida berilgan.[2] Yig‘ilgan mablag‘larga bolalar uchun kiyim-kechaklar, poyabzallar olib berilgan.

SSSR Xalq Komissarlari Sovetining 1944-yil 10-noyabrdagi 1571-sonli “Bolalar bog‘chalari tarmog‘ini kengaytirish, ayollar va bolalarga tibbiy va maishiy xizmat ko‘rsatishni yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq, O‘zbekiston SSR Xalq Komissarlari Sovetining 1944-yil 15-dekabrda 1553-sonli qarori qabul qilingan.[29; 103-104] Unga ko‘ra, parvarishga muhtoj bolalarni to‘liq qamrab olishni ta’minlash maqsadida shahar va qishloqlarda ayollar va bolalar muassasalarining

tarmog‘i, bolalar bog‘chalarida tarbiyalanuvchilar soni, homilador ayollar va tug‘ruqdagi ayollarga o‘z vaqtida xizmat ko‘rsatish va yordam ko‘rsatish, akusherlik punktlarini kengaytirildi. Shuningdek, viloyat ijroiya qo‘mitalari, shahar ijroiya qo‘mitalari va okrug ijroiya qo‘mitalariga har yili shaharlar va tumanlar markazlarida yangi uy-joy fondining kamida 10 foizini, ayniqsa, ehtiyojmand ko‘p bolali va chaqaloqli onalar uchun ajratilishi, ko‘p bolali onalar va bolalarga ijtimoiy-huquqiy yordam ko‘rsatishni kengaytirish, bolalar va tug‘ruq muassasalari uchun yoqilg‘i yetkazib berilishini ta‘minlash, sut oshxonalari, mehribonlik uylari va bolalar bog‘chalaridagi bolalarni belgilangan standartlarga muvofiq oziq-ovqat bilan uzluksiz ta‘minlash va sifatini yaxshilashga e‘tibor qaratildi.

Harbiy xizmatchilarning bolalarini bolalar muassasalariga joylashtirish, ular uchun mablag‘lar ajratilishi ko‘lami kengaydi. 1944-yil 8 oy ichida frontchilarning 140 ming bolalari bolalar muassasiga joylashtirildi.[15] Bundan tashqari O‘zbekiston hukumatining qarori bilan harbiy xizmatchilar, urush nogironlarining bolalarini sog‘aytirish tadbirlari uchun 1944-yil avgust-sentabr oylarida 600 ming so‘m mablag‘ ajratilgan.[4] O‘zbekiston SSRda darmonsizlangan bolalar sog‘ligini tiklash uchun 1937-yilda 33 mln so‘m sarflangan bo‘lsa, 1941-yilda 75.5 mln so‘m, 1943-yilda esa 107 mln so‘m, 1945-yilda esa 1944-yilga nisbatan 40 million so‘m ortiq mablag‘ sarflangan.[22]

O‘zbekiston pionerlari ham harbiy xizmatchilarning bolalari hamda ko‘chirib keltirilgan bolalarni uy-joy, oziq-ovqat, kiyim-kechak bilan ta‘minlashda faol ishtirok etdilar. Pionerlar maktabdan tashqari ishlarda ham yaqindan qatnashdilar. “Temurchilar harakati” faol pionerlari maktab atrofidagi mahallarda yashovchi frontchilarning oilalarga biriktirib qo‘yilib, ular bu oilalarning turli ishlarida ko‘maklashganlar. Urush yillarida pionerlar orasidagi “temurchilar harakati” keng yoyildi. Temurchilar frontga ketganlarning oilalariga yaqindan yordam berdilar. Yosh temurchilarning ko‘magidan benihoya minnatdor bo‘lgan bir ona quyidagi fikrlarni bildirgan: “Erimni frontga chaqirganlarida men o‘zimni yo‘qotib qoydim. Chunki

qo‘limda besh bola bo‘lib, kattasi 12 yoshda edi. Ularga qarashga hech kim yo‘q edi. Shunda temurchi pionerlar kelib, o‘g‘limning maktabga chiqmayotganlik sabablarini aniqlashganlaridan so‘ng, biz temurchilarmiz, biz sizga yordam berish uchun keldik, do‘stimiz o‘qishdan qolmasin, biz uning ishlariga yordamlashamiz deyishdi. Men yolg‘iz emasligimni his qildim”. [12; 65]

O‘zbekistonga fashistlar tomonidan vaqtincha bosib olingan hududlardan sanoat korxonalarini bilan bir qatorda minglab boshpanasiz qolgan bolalar ham evakuatsiya qilingan. Bolalar uchun yotoqxonalar, yasli va bo‘g‘chalar qurishga alohida e‘tibor berilgan. Biroq bolalarning soni ko‘pligidan bolalar uylarida joylar yetishmay qolgan. Ular uchun oziq-ovqat yetkazib berish ham qiyinlashib borgan.

1941-yil 15-noyabrda O‘zbekiston XKKning “Frontoldi hududlardan evakuatsiya qilingan bolalarni joylashtirish to‘g‘risida”gi qaroriga ko‘ra, Toshkentda voyaga yetmaganlarni qabul qilish punkti ochildi. Shu yil 24-noyabrda esa “Evakuatsiya qilingan bolalarni O‘zbekiston SSR doirasida tarbiyalash uchun oilalarga berish to‘g‘risida vaqtinchalik Nizom” qabul qilindi. [1; 181] Unda bu boradagi vazifa va qoidalar aniqlanib, bolalarni asrab olish tartibi belgilandi. Jumladan, maktabgacha yoshdagi bolalarni sog‘liqni saqlash xalq komissarligi organlari orqali bolalar uylariga, shuningdek muassasalar, korxonalar va kolxozlarning bolalar bog‘chalariga joylashtirish; o‘smirlarini ishlab chiqarish va qishloq xo‘jaligi ishlariga yuborish kabi vazifalar shular jumlasidandir.

1942-yil boshida yoshlar tashabbusi bilan urushdan zarar ko‘rgan bolalarga yordam berish uchun maxsus komsomol jamg‘armasi tashkil etilgan. 1942 yilning bahorida ko‘plab kolxozlarda qishloq yoshlari tashabbusi bilan “*bolalar gektarlari*” ekilgan, ularning barcha hosillari o‘z tarbiyalanuvchilarining ovqatlanishini yaxshilash uchun bolalar uylariga yuborilgan. [1; 184] Urush yillarida O‘zbekiston 1,5 milliondan ortiq turli millat vakillarini ochlik va o‘limdan qutqardi. Ular orasida qamalda qolgan Leningrad, Belarus, Polsha va Ukrainadan olib kelingan 200 mingdan ortiq yetim bolalar ham bo‘lgan. Ularga 135 ming kvadrat metrdan ortiq maydon ajratildi. [6; 376]

Respublikada evakuatsiya qilingan bolalarga yordam berish uchun ijtimoiy harakat keng tarqalib, aholi tomonidan ularga pul, bolalar kiyimlari, oziq-ovqat mahsulotlari bilan katta yordam ko'rsatilgan.

Farzandlikka olish, ayniqsa 1941-1945-yillarda keng tus oldi. Masalan, Toshkentlik Shoahmad Shomahmudov rafiqasi Baxri Akramova bilan turli millatlarga mansub 14 bolani (arxiv ma'lumotlariga ko'ra ular, jami 22 bolani o'z tarbiyasiga olganlar. Shomahmudovlar bolalardan to'rt nafarini ota-onasi topib olib ketishgan, to'rt bola esa kasallikka uchrab nobud bo'lishgan) [7; 79], kattaqo'rg'onlik Hamid Samadov 6 nafar bolasi bo'lishiga qaramay urush yillarida 13 bolani, (bu haqida uning o'zi keyinchalik shunday xotirlaydi: "kunlarning birida uyda bozorga olib chiqadigan hech narsa qolmadi. Beriladigan yegulikning ham sira cho'ti yoq edi. Ba'zan kechalari uyqum qochib ketardi. Yuragim to'lishib ketganda og'zimga shinelning yengini olardim. Yig'layotganimni bolalar bilishmasin derdim. Och-nahor yurgandan keyin uxlarmidi ular. Faqat indashmasdi, xolos... Ertasiga bozordan to'rt qop kepak olib keldim – shinel va soldat etigi uchun tekkani shu bo'ldi)[10], Fotima Qosimova 10, M.Jo'rayeva va Ashurxo'jayevalar 8 bolani [27; 349] Baxrixon Ashirxo'jayeva ham turli millat vakillaridan iborat 8 bolani[25; 410], ko'plab oilalar 1 tadan bolalarni o'z tarbiyasiga olganlar. Hatto ayrim vaqtlarda 1 ta bolani 2-3 oilaning tarbiyasiga berishga ham ruxsat berilgan. Bular bolani birgalikda tarbiya qiladilar. Masalan, bir oila bu bolaga o'z uyidan joy beradi va tarbiya qiladi, boshqasi moddiy g'amxo'rlik qiladi. Bolalarni asrab olganlar uchun ma'lum miqdorda ularning ta'minoti uchun davlat tomonidan mablag' berilgan, biroq o'zbek xalqi bu pullarni olishni rad qilgan. Statistika ma'lumotlariga qaraganda, 1941-yil davomida O'zbekiston oilalari tomonidan 3430 ko'chirilgan bolalar tarbiyaga olingan bo'lib, ulardan 3378 ta (98.5 %) bolani tarbiyalaganlik uchun beriladigan 50 rubl nafaqani olmaganlar.[3; 82] Shuningdek, Shoahmad Shomahmudov bilan Toshkent shahar Oktabr rayonining Ko'ksuv berk ko'chasida "Qizil quyosh" mahallasida joylashgan 18-bolalar uyi direktori o'rtasida 1943-yil 3-iyunda tuzilgan bolani o'z tarbiyasiga qabul qilib olganligi haqida

shartnoma saqlanib qolgan. Shartnomada: “Men tarbiyachi Shomahmudov Shoahmad 6 yoshli Prokofeva Olya ismli qizni tarbiyamga olaman va qizning tarbiyachisi sifatida uni o‘z bolamdek bilib, uy-joy, oziq-ovqat, poyabzal, kiyim-kechak bilan ta’minlash, tegishli yoshga to‘lgach, maktabga berish va uning o‘qishini kuzatib borishga va’da beraman” – deb yozib qo‘yilgan. Shartnomada “Bolalar uyi tarbiyachiga topshirilgan bolani boqish bilan bog‘liq, sarf-xarajatlari uchun davlat budjeti hisobidan belgilangan summani oy sayin berib turadi” degan alohida band bo‘lgan.[7; 79] Ammo aynan shu modda siyohli ruchka va dastxat bilan shartnomadan o‘chirilib, Shomahmudovning o‘zi ushbu moddadan voz kechgan degan xulosaga kelish mumkin.

O‘zbekiston SSRda bolalarga qilinayotgan g‘amxo‘rlikni o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan rus yozuvchisi K.Chukovskiy “Bu onalik mehri orqasida paydo bo‘lgan vatanparvarlik emas, bu haqiqiy vatanparvarlik hissidir” deb yozgan edi.[18; 7] Yoki yozuvchi Daniel Magulko qalamiga mansub bo‘lgan qissa qahramonlaridan biri: “Men O‘zbekiston xalqi oldida mana shu oppoq boshimni egib ta’zim qilaman. Saxovatli va oliyjanob bu odamlar urush yillarida bolalarning butun bir avlodini qutqarib qoldilar” – deb fikr bildirgan. [8; 62] Rossiya Federatsiyasi xalq artisti Yuriy Stoyanov urush yillarini eslar ekan, butun oilasi bilan Stalingraddan Toshkentga evakuatsiya qilingan onasi yetti farzandli o‘zbek oilasi tomonidan qanday qabul qilingani haqida eslab, shunday degan: “Bu oddiy o‘qituvchining oilasi edi. O‘qishga borish vaqti bo‘lganida, bu o‘qituvchi qo‘llarida bo‘lgan yagona dasturxondan qop tikib berdi, xotini esa yagona pardadan oq fartuk tikib berdi. Butun oila polda, mehmonlar esa yagona karavotda ukladilar. Bunday oilalar juda ko‘p edi”. [20; 534]

Evakuatsiya qilingan ko‘plab xalqlar qalbida o‘zbek xalqiga nisbatan samimiy minnatdorchilik saqlanib qolgan. Shuning uchun ham Toshkent xalq orasida “Toshkent non shahri”, “Frontdagi askarlar shahri”, “Sanitar poyezdlar va evakuatsiya qilingan zavodlar poytaxti” kabi majoziy nomlar bilan atalgan. Haqiqatdan ham o‘zbek xalqi urush yillarida vatanparvarlik ko‘rsatib, boshqa hududlardan ko‘chirib keltirilgan minglab bolalarni qabul qilib, ularni o‘z farzandlaridek ardoqladilar.

Urush yillarida bolalarga e'tibor berilib, bir qancha qarorlar qabul qilingan bo'lsada, ba'zi bir hududlarda uning ijrosi borasida xato va kamchiliklar ham uchrab turgan.

Birinchidan, bolalar uylari uchun ajratilgan oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim-kechaklar va boshqa shu kabi buyumlar rahbar xodimlar tomonidan o'zlashtirish holatlari uchrab turgan. Masalan, 1944-yilda O'zbekiston SSR Xalq Komissarlari Soveti qayd qilishicha, Toshkent viloyatida ba'zi bir tumanlarida pullarni o'zlashtirish holatlari yuz bergan. Jumladan, O'rtachirchiq rayonida 147 ming so'm, Bo'ka rayonida 7 ming 500 so'm va Oqqo'rg'on, Yuqorichirchiq rayonlarida esa xalq fondidan oziq-ovqat mahsulotlari hamda pul mablag'larining talon-taroj qilinganligi aniqlangan.[5; 244] Bu kabi holatlarni Xonqa rayonidagi bolalar uyi misolida ham ko'rish mumkin.

Ikkinchidan, ba'zi bolalar uyi sanitariya qoidalariga amal qilinmagan. Toshkentdagi 2-bolalar uyida krovatlarning yetishmasligi natijasida bolalar har bir krovatga 2 kishidan yotishga majbur bo'lgan.[9] Bolalar uyida yetarli gazlama bo'lishiga qaramasdan ko'p bolalarning choyshabi yo'qligi aniqlangan. Shunday sharoitda bolalarning uzoq turmay ketib qolish holatlari ham uchrab turgan.

Uchinchidan, bolalar uyida tarbiyaviy ishlar ham oqsab qolgan. Masalan, Xorazm viloyatida Jamiyev singari tarbiyachilar bolalar bilan qo'pol muomalada bo'lganliklari sababli so'ngi 3 oy mobaynida bolalar uyidan 45 bola qochib ketgan.[21]

To'rtinchidan, ba'zi bir bolalar uyi qish mavsumi uchun yoqilg'i bilan ta'minlanmagan. Jumladan, Toshkent viloyatidagi 17 ta bolalar uylaridan faqat 6 tasining binosi ta'mirlanib, yoqilg'i berilgan.[5] Shuningdek, O'zbekiston SSR Maorif xalq komissarligi tomonidan o'tkazilgan tekshiruv natijasida bolalar uylarining ko'pchiligi qishga tayyor emasligi, binolarning yomon ahvolda ekanligi, bolalar uchun kiyim-bosh va poyabzallarning yetishmasligi kabi holatlar aniqlangan.

Xulosa qilib aytganda, urushning og'ir sharoitida ham ko'chirib keltirilganlarga, yarador va nogironlarga, harbiy xizmatchilarning oila a'zolariga, ona va bolalarga

ko'rsatilgan g'amxo'rlik insonparvarlikning yorqin namunasi edi. Urush yillarida iqtisodiy holat yomon ahvolda bo'lgan bir davrda, bolalar uchun jamoatchilikning yordami kuchaydi. Shuningdek, ko'chirib keltirilgan bolalarga g'amxo'rlik ko'rsatilib, kiyim-kechak, oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlandilar. Biroq ba'zi hududlarda bolalar uylari uchun ajratilgan oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim-kechaklar va boshqa shu kabi buyumlar rahbar xodimlar tomonidan o'zlashtirish holatlari, bolalar uyida sanitariya qoidalariga amal qilinmaganligi hamda qish mavsumi uchun yoqilg'i bilan ta'minlanmaganligi kabi kamchiliklar yuz berganligi aniqlandi.

Foydalanildan adabiyotlar:

1. Аббасова Г.А. Забота трудящихся Узбекистана об эвакуированных из прифронтовой полосы детях в годы Великой Отечественной войны // Научные труды. Выпуск 441. Материалы по истории и археологии Узбекистана. – Ташкент, 1973.
2. Александр Хивилия, Никита Богославский. Фронтчиларнинг болаларига совғамиз / Қизил Ўзбекистон 1944 йил 26 март.
3. Бобожонов Х. Иккинчи жаҳон урушу йилларида Ўзбекистонга эвакуация қилинган болалар: шароит, муаммо ва муруват / Ўзбекистон тарихи”. 2011. №3.
4. Бухоро ҳақиқати. 1944 йил 28 ноябрь.
5. BVDA, 1023-jamg'arma, 1-ro'uxat, 57-yig'ma jild.
6. Давид Калонтаров Аркадий (Абрам) Калонтаров. Евреи Узбекистана во Второй Мировой войне Участники Великой отечественной войны, эвакуация, трудовой фронт. ТОМ-I Ташкент и Ташкентская область. –Израиль, 2019.
7. Фозилхўжаев Қ. Ўзбек маҳаллалари ва оилаларининг ғалабага қўшган ҳиссаси / Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 1995. №4.
8. Фашизм устидан қозонилган ғалабада Ўзбекистоннинг тарихий ҳиссаси (илмий –назарий конференция материаллари). –Тошкент: Фан, 1996.
9. Гутенмахер О. Болалар боқимсизлиги ва қаровсизлигига қарши кураш – муҳим вазифа / Қизил Ўзбекистон. 1943 йил 9 июнь.

10. Инсон ва қонун. 2005 йил 26 апрель.
11. Мушарраф Баратова. Кўчма ясла / Бухоро ҳақиқати. 1941 йил 26 август.
12. Мухамедов А., Гербеев. Пионерская организация Узбекистана. –Ташкент: Госиздат, 1958.
13. Мурманцева В.С. Советские женщины в Великой Отечественной войне. Москва: Мысль, 1974.
14. Муродова Д. Иккинчи жаҳон уруши йилларида таълим муассасалари тарихи когон шаҳар давлат архиви ҳужжатларида // Хотираларда жонланган тарих Иккинчи жаҳон урушида эришилган гъалабанинг 77 йиллиги муносабати билан оътказилган маънавий-маърифий тадбирлар материаллари тоъплами. –Тошкент. Замин нашр, 2023 йил.
15. Олға душманга қарши. 1944 йил 25 март.
16. Қизил Ўзбекистон. 1944 йил 20 август.
17. Қизил Ўзбекистон. 1943 йил 12 январь.
18. Турдиев С. Улуғ Ватан уруши йилларида Ўзбекистон меҳнаткашларнинг кўчириб келтирилган болаларга ғамхўрлиги. –Тошкент: Фан, 1987.
19. Воҳидов В. Колхоз далаларида боқча ва яслалар / Қизил Ўзбекистон. 1942 йил 14 май.
20. Ходжамкулов У. Н., Мирхалилова Н. А. Вклад узбекистана в обеспечение великой победы: гуманизм и наука «... И помнит мир спасенный»: система образования, как залог победы советского народа в Великой Отечественной войне»: Сборник научных работ Международной научно-практической конференции, посвященной 75-летию Победы (Уфа, 17-18 апреля 2020). – Уфа: БГПУ им. М. Акмуллы, 2020.
21. Хоразм ҳақиқати. 1946 йил 12 май.
22. Йўлдошева С. Она ва болаларга ғамхўрликни янада кучайтирайлик / Қизил Ўзбекистон. 1945 йил 24 июль.

23. Зоҳидов Ҳ.З. Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш ишларининг 25 йиллиги. Ўзбекистон давлат нашриёти, –Тошкент, 1949.
24. Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Қонунлар Олий Совет Президиуми фармонлари ва ҳукумат қарорлари йиғиндиси (Биринчи том). – Тошкент: Ўзбекистон ССР Министрлар Совети ишлар мудирларининг нашри, 1947.
25. Ўзбекистон ССР тарихи. II том. –Тошкент: Ўзбекистон ССР Фанлар академияси, 1958.
26. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. –Тошкент: Шарқ, 2000.
27. Ўзбекистон тарихи. II жилд (XIX аср 2-ярми – 1991йил). – Тошкент: Внешинвестпром, 2019.
28. ЎзМА, Р-96-жамғарма, 2-рўйхат, 414-йиғма жилд.
29. ЎзМА, Р-837-жамғарма, 32-рўйхат, 4937-йиғма жилд.

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ДЕТЕЙ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация. В данной статье анализируются ошибки и недостатки, допущенные в годы войны в связи с социальной защитой детей, обеспечением их продуктами питания, расселением перемещенных детей и их материальным обеспечением.

Ключевые слова: Эвакуация, дети, детский сад, питание, Темурчиларское движение.

CHILD WELFARE ISSUES DURING WORLD WAR II

Abstract. This article analyzes the mistakes and shortcomings that occurred during the war years in connection with the social protection provided to children, providing them with food products, settling displaced children and providing them materially.

Key words: Evacuation, children, kindergarten, food, Temurchilar movement.

